

A HÉJASAS KÉRDÉSEK EGY KÜLÖNLEGES NEVŰ RAGADOZÓMADÁR KAPCSÁN A LEGKORÁBBI FENNMARADT ARAB NYELVŰ SOLYMÁSZATI KÉZIKÖNYVBEN

JABLONKAY JUDIT*

Kulcsszavak: *arab, ragadozómadarak, solymászat, héjasas, fajmeghatározás*

Absztrakt: *A keleti arab területeken sasfajokat ritkán alkalmaztak vadászatra – ha igen, akkor inkább a kisebb méretű fajok példányait idomították. Ezen fajok egyike a legkorábbi fennmaradt arab nyelvű solymászati munkában is említett zummağ. A faj szótárírodalomra támaszkodó beazonosítása során fölmerülnek bizonyos kérdések.*

A cikk főszereplője egy ritkán Magyarországon is föl-fölbukkanó, a Természetvédelmi Világszövetség Vörös Listáján (The International Union for Conservation of Nature’s Red List of Threatened Species) szereplő védett ragadozómadár, a héjasas vagy Bonelli-sas, arabul *zummağ*. A középkori és későbbi arab lexikográfiai források egy különlegesnek tartott – bár a ragadozómadarak körében korántsem ismeretlen – szokása alapján kapott perzsa eredetű nevét (*dubrād*) is rendre megemlítik. A későbbi, solymászattal foglalkozó arab művek szinte megkerülhetetlen hivatkozási alapját jelentő Kitāb Ḍawārī ṭ-ṭayr azonban egyáltalán nem szól erről a szokásáról, és a *dubrād* nevet sem említi. A mű egyébként is nagyon szűkszavúan bánik a sasfélékkel: az Omajjád kalifátus területén nyilván nem ezek a nagytestű ragadozók számítottak a legnépszerűbb vadászmadaraknak. Azonban más oka is lehet annak, hogy az említett munkában nem találunk utalást a perzsa eredetű névre.

Al-Ġiṭrīf ibn Qudāma al-Ġassānī Kitāb Ḍawārī ṭ-ṭayr c. írása a legkorábbi fennmaradt arab nyelvű, solymászattal foglalkozó írás. Szerzője a 8. (a hidzsra szerinti 2.) században élt Damaszkuszban, az omajjád udvarban Hišām ibn ‘Abd al-Malik

(724–743), majd al-Walīd ibn Yazīd (743–744) kalifák vezető solymászmestereként. Fiatalon Adham ibn Muḥriz al-Bāhilī (sz. 636) tanítványa volt, aki a szászánida-kori solymászati hagyományokat adta át neki, s akinek tanításait egyedül ebből a könyvből, al-Ġiṭrīf hivatkozásaiból ismerhetjük. A mesterétől idézett tanításokat általában a „*qāla l-Ġiṭrīf wa Adham*” (azt mondta al-Ġiṭrīf és Adham) formula vezeti be, amelyet a későbbi másolók gyakran le-
rövidítettek „*qālā*” (azt mondták [ketten]) alakra.

A könyvet 780 körül, idős korában kezdte írni Muḥammad al-Mahdī abbászida kalifa (775–785) rendelkezése. A kalifa egy bizánci nemestől, Miḥāyīl ibn Liyūn-tól kapott ajándékba egy solymászattal kapcsolatos könyvet, ennek nyomán támadt igénye egy olyan műre e témában, amely „*egybegyűjti a perzsa, török bölcsék, a bizánci filozófusok írásait, és azt, amit az arabok tapasztaltak*”.¹ A könyv két fő részből áll: az első rész 52 fejezete a ragadozómadár-tartással, a vadászmadarak fajtáival, idomításukkal foglalkozik, míg a második rész a madarak betegségeivel, és azok kezelésével. Al-Ġiṭrīf a jelek szerint nem tudta befejezni a művét: a második rész a későbbi szerkesztők munkája ellenére is láthatóan vázlatos formában maradt. A jelen írás forrásául

* MTA BTK Történettudományi Intézet, Magyar Östörténeti Témacsoport, Budapest, Tóth Kálmán u. 4, jablonkayjudit@gmail.com

¹ ĠITRIF 1986, 2.

szolgáló, al-Ḥaġġāġ ibn Ḥaytama által nagy valószínűséggel a 9. század második negyedében rögzített kéziratváltozat viszonylag kevés változtatást szenvedett, jóllehet al-Ḥaġġāġ a könyv elején tévesen Adham ibn Muḥriz al-Bāhilī-nak tulajdonítja a szerzőséget. A héjasas, azaz a *zummaġ*² említésével az első részben találkozhatunk, a vadászmadarak különböző típusainak és fajainak felsorolásában.

A héjasast (*Hieraetus fasciatus* v. *Aquila fasciatus*) 1822, Louis Jean Pierre Vieillot leírása óta a vágómadár-alakúak (*Accipitriformes*) rendjébe, a vágómadárfélék (*Accipitridae*) családjába, a sasformák (*Aquilinae*) alcsaládjába soroljuk. Al-Ġiṭrīf a 700-as évek végén jóval egyszerűbb rendszerbe, bár komoly megfigyeléseken alapuló, árnyalt és összetett szempontok szerint sorolta be a madarakat. A Ḍawārī ṭ-ṭayr második fejezetében négy csoportra osztotta a ragadozómadarakat:

„Úgy láttuk, hogy ezek a ragadozók többfajtájúak, amelyeket Isten, a mindenható és hatalmas a szintjeik (*manāzil*) és fokozataik (*daraġāt*) szerint teremtett és alkotott meg. Ez négy fajta (*ġins*), [azon belül] tizenöt forma (*šakl*), és minden formának van egy fokozata. A négy fajta pedig: a héja (*bāzī* – *Accipiter*), a vándorsólyom (*šāhīn* – *Falco peregrinus*), a kerecsensólyom (*šaqr* – *Falco cherrug*), és a sas (*‘uqāb* – *Aquila*).”³ A sasról és a héjasasról a következőképpen írt:

„Azután [következik] a sas, és ami a formái közül kisebb nála. Két fokozata van, mindőjük egy[azon] alkatú és egy[azon] természetű. Ezek: a sas (*‘uqāb*) és a héjasas (*zummaġ*). Első közülük a sas. Ez a legnagyobb és a legjobb közülük, jobb, mint a héjasas. Megöli a gazellákat, a rókákat és a vadállatokat. Azután következik a héjasas. Ez lebíri a darvakat, és a náluk kisebb madarakat.”⁴

A héjasasról ezt követően al-Ġiṭrīf nem ejt több szót, ám egy kétszáz évvel később keletkezett lexicográfiai munkában, Abū Manšūr al-Azharī alapműnek számító Tahḏīb al-luġa c. művében a

szerző az alábbiakat írja róla: „*al-Layl* [ibn Muḏaffar mondta]: a *zummaġ* a sasnál kisebb madár, a hasán erős vörösség. A perzsák *dubrād*-nak nevezik. Azt mondta: ennek a magyarázata az, hogy amikor nem bír a zsákmányával, a fivére segíti őt az elfogásában.”⁵ A *dubrād* a perzsa *do barādarān* (két fivér) kifejezésből származó szóalak. A *Tāġ al-‘arūs* kuwaiti, és a *Lisān al-‘arab* qomi kiadásának a Tahḏīb szövegét is idéző megfelelő szócikkében az eredeti *dubrād* helyett a javított *do barādarān* alak szerepel.⁶ A *Tāġ al-‘arūs* leírása szerint: „[a] *zummaġ*, [magánhangzói] mint [a] *dummal* [szóban], a sasnál kisebb madár, amellyel vadásznak. Azt is mondják: a sasok hímje. [...] A Tahḏīb-ban a perzsa [alakja] *do barādarān*”.⁷ Viré leírásából azonban kiderül, hogy az idézett szócikkben vélhetően két különböző madárfaj olvadt össze: ő a *zummaġ*-ot a héjasassal (*Hieraetus fasciatus*), a *do barādarān*-t pedig a Dél-, Délkelet-Ázsiában honos, Iránban is előforduló, párban vadászó vöröshasú törpesassal (*Hieraetus kienerii*, vagy *Lophotriorchis kienerii*) azonosította.⁸ Talán ez az oka annak is, hogy a ragadozómadarak korabeli egyik legtapasztaltabb ismerője, al-Ġiṭrīf a *zummaġ*-ra vonatkozóan egyáltalán nem hozta szóba *dubrād* elnevezést.

Az összemosódás ugyanakkor csöppet sem alapatlan. A „két fivér” elnevezés szép, költői formában tükröz egy valóban megfigyelhető jelenséget. A héjasas a vöröshasú törpesasnál valamivel nagyobb, Dél-Európában, Észak-Afrikában, Ázsia déli részén elterjedt faj. Költőhelye a sziklás hegyvidékekhez köti, ahol többnyire sziklapárányokon fészkel, gyakran több váltófészekkel, de vadászatai során sík vidékekre is elkóborol. Vadászati stílusa hasonlít a sólymokéhoz: nagy sebességgel vág a kiszemelt zsákmányra. A sólymokhoz – és a vöröshasú törpesasokhoz – hasonlóan a héjasasok is szeretnek párban vadászni,⁹ ilyenkor általában az egyik madár, többnyire a tojó felzavarja a kiszemelt csapatot, a hím pedig elejti a zsákmányt. Ha nem járnak azon-

² A *zummaġ* héjasassal történő azonosításához ld. VIRÉ 2012.

³ ĠIṬRĪF 1986, 16. A négy fő ragadozómadár-fajta latin neveihez ld. VIRÉ 1977, 139, 142.

⁴ ĠIṬRĪF 1986, 19.

⁵ AZHARĪ 10. 629.

⁶ IBN MANZŪR 1984, 2. 290.

⁷ ZABĪDĪ 1969, 6. 17.

⁸ VIRÉ 1977, 143.

⁹ DUHAY 18.

nal sikerrel, felváltva támadnak. E szokás megfigyelése nyomán kaphatta a héjasas is a *dubrāḏ* nevet. Állománya sajnos folyamatosan csökken, Európában a legnagyobb populációja Spanyolországban

található. Schenk Jakab még felsorolta a történelmi Magyarország madarai között,¹⁰ ám a megfigyelések szerint országunk jelenlegi területén csak elenyészően ritkán fordul meg, kóborlásai során.¹¹

IRODALOM

FORRÁSOK

AZHARĪ (é. n.): Muḥammad ibn Aḥmad al-Azharī: *Tahḏīb al-luġa*, Kairó, ad-Dār al-Miṣriyya li-t-Taʿlīf wa-t-Tarġama.

ĠIṬRĪF 1986: al-Ġiṭrīf ibn Qudāma al-Ġassānī: *Kitāb Ḍawārī t-ṭayr*. Ed.: Sezgin, F. Frankfurt am Main 1986.

IBN MANZŪR 1984: Jamāl al-Dīn Muḥammad ibn Mukarram Ibn Manzūr: *Lisān al-ʿarab*. Qom 1984.

ZABĪDĪ 1969: Muḥammad Murtaḏā al-Ḥusaynī az-Zabīdī: *Tāġ al-ʿarūs*, Kuwait 1965–2001.

AZHARĪ (é.n.): محمد بن أحمد الأزهرى: تهذيب اللغة، القاهرة، الدار المصرية للتأليف والترجمة

ĠIṬRĪF 1986: الغطريف بن قدامة الغساني: كتاب ضواري الطير. [تحرير ف. سزكين]، المقدمة: د. ملر. فرانكفورت 1986

IBN MANZŪR 1984: جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور: لسان العرب. قم [1984] 1405

ZABĪDĪ 1969: محمد مرتضى الحسيني الزبيدي: تاج العروس. الكويت 1965–2001

DUHAY: Duhay G.: *Ragadozómadár-tartás és a solymászat természetvédelmi vonatkozásai*. http://www.termesztvedelem.hu/user/browser/Ragadozomadar_ismeretek_solymaszvizsga.pdf

MME 2020: Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület (2020) Magyarország madarai: *Héjasas*. <http://www.mme.hu/magyarorszagmadarai/madaradatbazis-hiefas>

SCHENK 1940: Schenk J.: *A történelmi Magyarország madarainak névjegyzéke*. Budapest 1940.

VIRÉ 1977: Viré, F.: Essai de détermination des oiseaux-de-vol mentionnés dans les principaux manuscrits arabes médiévaux sur la fauconnerie. *Arabica* 1977:2, 138–149.

VIRÉ 2012: Viré, F.: Bayzara. In: *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*. Eds.: Bearman, P. – Bianquis, Th. – Bosworth, C. E. – van Donzel, E. – Heinrichs, W. P. First published online: 2012. http://doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_1346

¹⁰ SCHENK 1940, 50.

¹¹ MME 2020.

BONELLI'S EAGLE. QUESTIONS ON A BIRD OF PREY WITH A SPECIAL NAME,
MENTIONED IN THE OLDEST REMAINING ARABIC BOOK ON FALCONRY

JUDIT JABLONKAY

Members of the Aquilinae subfamily were never amongst the most popular sporting-birds in Arab lands of the Umayyad era. However, a medium-sized eagle called *zummağ* (Bonelli's eagle, *Hieraaetus fasciatus* or *Aquila fasciatus*) is listed up in the oldest remaining Arabic book on falconry, *Kitāb Dawārī t-tayr*, written at the end of 8th Century by al-Ġiṭrīf ibn Qudāma al-Ġassānī, the greatest falconer of his age and the master of the hawk-keepers of the Umayyad Court during the reign of Caliphs Hišām ibn ʿAbd al-Malik (724–743) and al-Walīd ibn Yazīd (743–744). In the process of trying to identify the species, using mediaeval Arabic lexicographic sources like *Tahḏīb al-luġa* of al-Azharī, we often come across an additional name of Persian origin applied to *zummağ*. *Dubrāḏ* is an arabized form of the Persian name *do barādarān* (two brothers), which is based on this species' habit of tandem hunting. As F. Viré has pointed out, those two names may denote two raptorial birds of different species, both of them observed hunting in tandem, *zummağ* standing for Bonelli's eagle, and *do barādarān* for Rufous-bellied eagle (*Lophotriorchis kienerii*), a relatively small-sized eagle found in southern and south-eastern Asia.